

יואב אלשטיין

עיגולים ויושר

על הצורה המחזורית בסיפור

אל"ף * הוצאת ספרים בע"מ
תש"ל — 1970

„האבות והבנים“ ו„קשרי קשרים“

המים מתיאור הים לתיאור הגשמים היורדים. ברם, בשני הסיפורים מופיע מוטיב המים בנקודה 4. נסמך וכרוך במוטיב הידידים המסוייגים מתחילה ונקשרים לבסוף זה בזה. וסמיכות פרשיות זו אומרת דורשני. נדמה שעיון עוקב בשתי היצירות יכול להצביע על כך שיכולות הן ללמד זו על זו, בחינת דברי תורה העניים במקום אחד ומתעשרים ממקום אחר.

חלק א: „האבות והבנים“

א. העלילה

עלילת הסיפור „האבות והבנים“ מתרחשת כמעט כולה ביבשה, אבל מונעת על ידי מוטיב הנסיעה באוניה ואף חותמת בו. משפחה בת ארבע נפשות, הורים ושני ילדיהם הקטנים, החליטו לעקור מגוריהם ממדינה למדינה. הם שלחו את הילדים עם המטפלת לעלות על הספינה לפנייהם והתכוננו לבוא אחריהם. בהגיעם לספינה מוצאים הם שהילדים עם המטפלת לא הגיעו למקום היעוד. הם חוזרים אל היבשה כדי למצוא את הילדים לפני צאת הספינה לדרך. דבר העומד להתרחש אחר מספר שעות. תוך כדי עוברם במקומות שונים, שבהם היו הילדים עלולים להתעכב, במלון או בגן החיות, מתוארת תחושה של חרדה גוברת והולכת, חרדה לאובדן הילדים; ההורים יפליגו בים והילדים יישארו ביבשה. תחושת הגיתוק בין הדורות הולכת ומתעצמת מרגע לרגע. ההורים אינם מוצאים את ילדיהם לא פה ולא שם ורק בעלותם לספינה תוך הרגשה וודאית שהילדים נשארו ביבשה, מוצאים הם אותם יושבים ושמחים איש על ברכי אחד מידידיהם, מר ריבאיזון ומר אייבשיץ. מן הדין לציין כי בתחילת הסיפור פוגש אבי המשפחה על הרציף בשני ידידים אלה, היוצאים גם הם באותה ספינה ולאותו מקום. אותה שעה נידמה היה שידידים אלה אין בהם חפץ; לא כל שכן שמסתייג המספר, האב, ממר ריבאיזון שטיפוס טורדני הוא ומשעמם

¹ כל סיפוריו של ש"י עגנון, כרך שישי, סמוך ונראה, ספר המעשים, שוקן, תשך, עמ' 156-160.

פרק רביעי

ההווה והעתיד כמימד של עבר

עיון בסיפורים „האבות והבנים“ ו„קשרי קשרים“

מהלכה של האנאלוגיה ביצירה הספרותית אינה תופעה המצטמצמת במסגרת יצירה אחת אלא עוברת ופולשת מיצירה זו לאחרת במערכת יצירתו של סופר מסויים; הקורא ב„האבות והבנים“ וב„קשרי קשרים“, שנים מסיפורי ספר המעשים של עגנון, עומד על כך שקונצפציה בסיסית אחת, המעברים המשבריים שבין הדורות, מעצבת את העלילות בסיפורים אלה ואף קובעת התפתחות תבניתית אחת לשניהם. למשל, בסיפור „האבות והבנים“ אנו מבחינים בנקודות העוקבות הבאות: 1. המספר פוגש בשני מכריו הצהובים זה לזה. 2. מתוארת חרדה לאיבוד הקשר בין הדורות. 3. מוטיב הים (המים). 4. בסוף הסיפור מוצא המספר את עצמו על המים (בספינה) ולהפתעתו שני מכריו יושבים בסמוך כידידים מאז הימים. תבנית זאת כמות שהיא, קיימת אף בסיפור „קשרי קשרים“, כאילו הועתק דגם הסיפור הראשון אל תוך עלילתו של הסיפור השני. אמנם בנקודה 1, בסיפור השני, מתחלפים שני הידידים בשתי דמויות אחרות, מבקרי אומנות הידועים ומוכרים למספר. ובנקודה 3 משתנה ביטוי של מוטיב

שאינן לשאת את חברתו והמספר מבקש להתחמק הימנו. עתה, בסוף הסיפור, בעלותם לספינה מתרחבת שמחת ההורים על בניהם הנימצאים ונפרשת גם כלפי הידידים, כך יש להגיה. סבורים אנו שהיחס אל הטורדני שביניהם אף הוא משתנה כליל.

עלילת הסיפור מתפתחת בטבעיות רבה ובבהירות ורק מיספר מקרים מתגלים כמיותרים או חורגים (כך נראה הדבר בקריאה ראשונה) ממיסגרת העלילה. המקרה האחד הוא זה המתאר את מינהגיה המוזרים של אשת המספר: בדרך בצאתם למלון היא נוטלת את ההגה מידיו של בעל המונות ונוהגת בעצמה. בו בזמן היא מפזמת ניגון שרגיל בו בעלה ואין היא עצמה רגילה בו. מקרה אחר הוא הערת הסופר (ודוק: הסופר ולא המספר) על הגיגי החיות בגן עם ערב: "משכלתה רגל בני אדם מן הגן כל בהמות חיות ועופות שבגן בודקים את קולם אם לא נתקהה על ידי שהם דרים עם בני אדם" (159).

מה ערכם ותפקידם של מקרים אלה בסיפור? האם מיותרים וחורגים הם באמת או רק לכאורה?

ב. הקונצפציה הבסיסית: עולם היבשה מול עולם הים

הסיפור מתבסס על המוטיב יבשה-ים, שני ניגודים, העוברים ומתפר-שים בדרך ספיראלית לאורך העלילה כולה. עולם היבשה מסמל את היציב, הקבוע, עולם הערכים הפתוח לעבר, שממנו בא הסופר, והים מסמל את המתנועע, המישתנה, העולם המודרני של הווה ועתיד, שאליו עובר המספר במסעו אל יבשת אחרת. המעבר מיבשה לים מסמל, איפוא, את המעבר ממעגל ערכים אחד, שנעזב, למעגל ערכים אחר, שטרם נתבסס. הים מבלית את יחסותם של הדברים ואי-קביעותם, כפי שעוד ניראה להלן.

הסיטואציה האירונית בסיפור בנויה על חציית משך הזמן לשני חלקים: חיי היבשה וחיי הים. זו אירוניה היסטורית, אולם בתוך הסיפור מועברת הסיטואציה הדואלנית, היסטורית-הליכית, גם למישור המיטא-פיסי; האירונה לא ניתפסת עוד כדיכטומיה היסטורית בלבד, העוברת וחוצת בין דורות ותקופות אלא כתבנית-מיטאפיסית קבועה ומעוצבת,

² ראה איך נוימן, "זמן ואמנות", קשת א.

כפולת-פנים, כשעולם החיות ניצב מול עולם האדם, וכשאורחיו של צד אחד מסתכלים מגבוה על בני הצד האחר. סיטואציות גן העדן שכבראשית מתגלגלת כאן באנקדוטה סימלית מודרנית. והיא גם הערה מינאטורית לנושא הנרחב של "עירי-ער" בכיתבי עגנון. זה פישרו של המקרה החורג השני שהוזכר לעיל — תיאור גן החיות עם ערב. בכך ניתפסת האירוניה כמשוקעת הרבה יותר עמוק בטבע העולם, עצם מעצמותה של המציאות, מומנט מיטאפיסי שסממני הטראגיות אינם נעדרים ממנו. אין היא תלוית-הקשר בזמן מסוים, מצב קבוע בעולם היא שההירארכיה של יצוריו אינה ממש אלא תדמית.

ג. הדמויות

שני מכיריו של המספר, ריבאיזון ואייבשיץ, הן שתי דמויות הקשורות לדיכטומיה הדמותית התשתיתית הרווחת בכמה מסיפוריו הקצרים של עגנון. דיכטומיה תשתיתית זו של הדמות מעמידה תמיד את האדם החלש למול האדם החזק, ואם נדייק יותר נאמר, את האופי הרופס מול האופי המוצק. אין חוק פנימי בכתיבי עגנון האומר שהדמות בעלת האופי המוצק תהיה תמיד דמות איש ההלכה או איש המסורת, ודמותו של גמזו ב"עידו ועינים" תוכיח. יתר על כן, אין מן ההכרח ששם מסויים יינתן באופן עיקבי, לכל אורך כיתבי עגנון, לדמות שתפקידה בנדנדת-הדמויות תהיה תמיד למעלה או למטה. בסיפור "קשרי-קשרים" מהווה אייבשיץ את בעל האופי הרופס, הסתגלן, העוסק בחידושי הדור מתוך התפעלות של תם, ואילו בסיפור "האבות והבנים" נושא האיש בעל שם זה את דמותו של התלמיד-חכם הליטאי, הקפדן, שמטיל אימה על סביבותיו וביחוד על "אדם חלק" כריבאיזון. בדמותו הרופסת של ריבאיזון מתבלטים כמה צדדים אירוניים: שמו הפומפייטי, הבלתי-חלק, מנוגד לאישיותו "החלקה"; זקנו יכול לשוות לו אוטוריטה של איש הלכה ולמעשה אינו אלא פולקלוריסטן התופס את היהדות כסיפורי-מעשיות. ("מעשיות של הבל, אותן מעשיות שכבר בילדותי הביאו אותי לידי שעמום" — 156). ריבאיזון הוא סימלה של התפיסה השיטחית של היהדות, תפיסה חברתית-אנתרופולוגית, נוסח אחד-העמי שלה, שרידדה את מושגי העומק המיטאפיסי ולא הבינה את עמדתה

הרוחנית-אימננטית של היהדות. לעומתו ניצב אייבשיץ, הישן והקבוע שביהדות, בחינת נציג ההלכה.

שני אנשים אלה, שלפי חוקיותה של היבשה, אינם דרים זה עם זה באחוזה, יושבים, כמתואר בסוף הסיפור, זה ליד זה שבת אחים גם יחד, מעין פרי התרקותה של חוקיות-חיים חדשה, חוקיות-הים. המציאות טופחת אירונית על פניו של האיש המספר, אשר חשב להימלט משיעמומו של ריבאיון על ידי שיסתופף בצילו של אייבשיץ, המטיל מורא על ריבאיון. עתה, בסיטואציה-הים, חייב המספר לקבל את ריבאיון כמו שמקבל אותו גם אייבשיץ. יתר על כן: הלא ריבאיון הוא זה שמחזיק באחד מילדי המספר ושומר עליו למען הוריו, לבל ימעד באחד מטלטוליה הקשים של הספינה ויפול ממנה לים. התערערותו של עולם היבשה משתקף בהתנהגות ריבאיון ואייבשיץ שמתחברים וכמו מתלכדים זה בזה. הרי זה כאילו טושטשו התחומים בין ערך לערך. משמעותה העמוקה יותר של התלכדות זו, דווקא על פני המים, תובהר עם הדיון בסיפור "קשרי-קשרים".

ד. מבנה והתפתחות העלילה: קו עולה ויורד כאחד

שני הקווים המתמשכים לאורך הסיפור, המישור השטוח וחשוף (או מערכת המקרים) ומישור העומק (או מערכת הסמלים), עוברים כללית במקביל זה לזה, אך פה ושם באים לידי התלכדות, כאשר אירוע מסוים משמש גם כחולייה מקשרת בעלילה השטוחה של הסיפור וגם כסמל במישורו הפנימי (כמו, למשל, תמונת גן-החיות).

האירוניה הטבועה בסיפור אינה נחלת העימות של אלמנטים דיא-כרוניים (תקופת-היבשה מול תקופת-הים) בלבד אלא גם של אלמנטים סינכרוניים, הניצבים בעת ובעונה אחת זה ליד זה בשני המישורים השונים. במישור החיצוני מתבלטת הרגשת-החרדה המציינת את המספר ואשתו הדואגים לגורל ילדיהם. צל הניתוק בין הדורות מרחף על כל הסיפור. קשר ההורים לבניהם הוא הדוחף לפעולת-החיפוש ביבשה, לשיבה-מחדש אל כל מקומות המגורים והתיור האפשריים, שבהם עברו ההורים ובייחוד הילדים. לעומת זה, במישור העומק מתערבת החרדה במעין גיחוך, עד שהאירוניה המשלבת חרדה וגיחוך הופכת גרוטסקה. התיאור המגוחך של

זקן ריבאיון חוזר פעמיים (בפעם השניה יש כאן התנגשות וורטיקאלית חריפה ביותר בין קוו המגוחך וקוו החרדה, מעין התנגשות-מפתח של קוו המקרים בקוו הסמלים); גיחוך זה מתגלגל הלאה בתיאור השיחה עם בעלת-המלון ומגיע לשיאו האירוני-גרוטסקי בתיאור תגובת-הזקנים ליד הגן, שנוקטים בעמדת-מישחק לנוכח חרדת ההורים; מוסיפה על זה הערת המחבר לגבי התנהגותן של החיות עם סגירת הגן; ארבע חוליות אלה הן שמפגישות את החרדה במגוחך ומגבירות את תחושת העומק הגרוטסקי. אין הגרוטסקה מוציאה את יסודות האירוניה אלא מוסיפה על השחק האירוני את תחושת האימה³. אנו חשים שדימון קטן משטה בהורים ובבניהם ואנו תמהים לדעת אם שיטוי זה ילך ויצבע את העלילה עד סופה אם לא.

התפתחותו של הסיפור חלה בסימן של שינוי עמדה בחוקיות, דבר שהזכרנוהו כבר ויש לחזור ולהסבירו עתה ביתר הרחבה.

דברים שבראשית הסיפור נתארגנו יחסיהם מתוך מומנט של פירוד (ריבאיון ואייבשיץ; סיוגו של המספר מריבאיון וסיפוריו), או מתוך הירארכיה ברורה (מעמד האשה והגבר במשפחה; הערת המספר לגבי ידידיו; יחסי האדם והחיה). מתארגנים עתה ביחסים חדשים מתוך חוקיות חדשה. הפירוד נעלם ובמקומו בא החיבור (ריבאיון ואייבשיץ יושבים בספינה בצוותא; ילדי המספר מתקרבים לריבאיון ונהנים מסיפורו) וטישטוש ההירארכיה (האשה מתגלית כיוזמנית, נוהגת כגבר, כביכול עברה את תהליך שיווי הזכויות — זה פשר המקרה החורג הראשון; החיות נוקטות עמדה שבני-אדם נחותים מהן; המספר רואה בשווה את שני ידידיו, "זה שהוא אוהבו וזה שהוא שונאו").

בתבנית כללית: חלים שינויי-עמדה בכל יחסיו של המספר לסביבתו. הים מכין אפתעות בכל פרשת יחסיו של המספר עם אשתו, ידידיו, ואף עם ילדיו: הילדים מגלים ענין מיוחד בסיפורי ריבאיון, מפניהם של התינוקות ניכר היה שהם צוהלים ושמחים, שאותה שעה סיפר להם ריבאיון מאותם דברים שהיו מביאים אותי בילדותי לידי שיעמום" (160).

³ עיין W. Kayser, The Grottesque in Art and Literature, N.Y., 1966, p. 188.

הסיפור הזורם לקראת סוף טוב, חותם אך לכאורה בהצלחה. הילדים אמנם נימצאו וניצל הקשר שבין הדורות. ברם, זוהי הצלחה במישור החיצוני. הקשר בין הדורות לא נותק מבחינה פיזית אך המצב החדש, מצב-הים, מאכלס בתוכו שדה-יחסים חדש שבו נרמו אובדן הקשר הרוחני בין האבות והבנים: מה ששיעמם את האב בילדותו מהווה מקור להנאה ולעניין לבניו בילדותם הם. יתר על כן, דווקא בסיפורים אלה יש אפקט של הצלה מטילטולי הספינה ונפילה לים. ואם כך הדבר במישור הפרטי, הנה בתחום הלאומי מסמל המעבר מיבשה לים, שהוא שינוי היחס בין המספר לסביבתו, את שינוי הערכין שעבר על העם בהעתיקו עצמו מאירופה לארץ-ישראל, דבר שבתחום האנושי-כללי-תרבותי מתבטא במעבר ממעגל-החיים הטרום-מודרני אל מעגל-החיים המודרני.

אם מבחינת העלילה החיצונית מצטיין הסיפור בקו עולה (למרות הפיתולים והשיפולים שבאמצע), הרי מבחינת המישור הפנימי-סמלי מסתמן קו יורד⁴ שבסופו בא לידי ביטוי אובדנם הרוחני של הבנים ולא מציאתם. הקשר בין משבר-הדורות ובין המומנט הכאוטי של הים-המים, והבעייה אם אוצר הוא בתוכו סממני-איש או יש בו פתח-תקוה, יוסברו בחלק הבא המוקדש לסיפור "קשרי-קשרים".

חלק ב: ניתוח "קשרי קשרים"

אם עלילתו של סיפור "האבות והבנים" מתנהלת מתוך התפתחות טבעית ויש לה ציר מרכזי במישור החשוף של היצירה (מערכת מקרים), נידמה שעלילת הסיפור "קשרי קשרים" מאורגנת בדרך שרירותית. מהתבוננות באירועים שב"קשרי קשרים" מתברר שעניין לנו במערכת סמלים המעוצבת בתוך מימד חלומי, על-זמני, שלגבי חוליותיה אין קיים עקרונות הכלל של מוקדם ומאוחר. לפי כללי הסדר האסוציאטיבי ניתן היה להקדים את המאוחר ולאחר את המוקדם. בה במידה שיש כאן סדר

⁴ הרי זו מקבילה רעיונית לקורה-המודד התיאורי, מושג שטבע דב סדן בספרו "על שי עגנון", הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשיט.

הריהו פרי מיגבלותיה התחביריות של הלשון בלבד, שהיא עורכת כרונו-לוגית את מילותיה, משפטיה וקטעיה. לפיכך, מעיקרא ראויות האנקדוטות בסיפור "קשרי-קשרים" להידרש רק למשמעותן ולא לסידרן. ברם, מטבע הלשון והיצירה הסיפורתית לא ייתכן להפריד את משמעות הדברים מן המשמעות של סדר-היערכותם המסויים ועל כן ניתבעים אנו להקדיש תשומת-לב מלאה לסדר הופעתם של האירועים ב"קשרי קשרים". אנו ניצבים, איפוא, בפני דבר והיפוכו.

הפיתרון לפאראדוקס הניזכר נעוץ בסיפור "האבות והבנים". כבר אמרנו שהצבת שני הסיפורים זה לעומת זה מלמדת על העובדה שתבנית אחת שוררת בשניהם. ניתן, איפוא, לראות בשני הסיפורים הווייה אחת בעלת עיצוב כפול. הסיפור האחד הוא החזית החשופה שלה וחזיה מתרחשים במישור העליון (אף כי גם לה עצמה יש שיכבה היצונית ושיכבה פנימית, כפי שנתברר בחלק א) ואילו הסיפור השני הוא עיצוב פנימי החי חיי מעמקים. אף ניתן לנסח זאת אחרת ולומר ש"האבות והבנים" הוא צד המודע שבהווייה אחדותית זו ו"קשרי-קשרים" הוא צד התת-מודע⁵. דווקא תפיסה זו היא המסבירה את העובדה שתבנית אחת לשני הסיפורים ואף מצביעה על האפשרות ללמוד מתוכנו של האחד על מישנהו. כך ניתן לדרוש לטיב יחסי-הגומלין שבין סיפור העלילה החיצונית לבין הסיפור החלומי, הניתפס כמחרוזת של אסוציאציות תמוניות. דרישה וחקירה זו משולבת בדברים שיבואו להלן.

א. העלילה

בסיפור "קשרי קשרים"⁶ אנו שומעים שהמספר עומד לצאת לכינוס האומנים הנערך, כמסתבר, בירושלים. הוא נושא עימו צרור של ספרים וכלי-שינה, מפני שהכינוס עתיד להסתיים מאוחר, בזמן שאין עוד תחבורה בעיר. בבואו לכינוס אין המספר זוכה לתשומת-לב כל שהיא; אפילו את

⁵ על כפילות הפנים העמידנו דב סדן, בספרו "על שי עגנון", תשיט, בפרק "מבוכה וגילגוליה", עמ' 31—55.

⁶ כל סיפוריו של ש"י עגנון, סמוך ונראה, ספר המעשים, שוקן, תשך, עמ' 186—190.

ידידו אייבשיץ, שדמותו מגוחכת והתאמצותו להקשיב ל"חידושי הדור" ניכרת על פניה, רואה הוא מרחוק ואיגו יכול לפגשו. הדוחק כה רב שאין איש משיג את רעהו. המספר נוטש את בית-הכינוס ויוצא לאחת הגבעות שבעיר, זו שמנגד לשכונת "שערי חסד". על הגבעה יורדים ומשתפלים עננים ואף נוגעים בקרקע ובין העננים יושב שמואל עמדין בתוך חבורה. הוא "שף בטועני האומנות הידועה" ו"דן בדבר שאין לו דורשים" ומגלה סתומותיו כגלויות. תוכן דבריו של עמדין לא נמסר לנו. אחר זמן פורש עמדין עם חבורתו; אף המספר פורש ובא לו לבית-הכריכה. קודם בואו לבית-הכינוס הפקיד את כליו בבית-כריכת-הספרים ועתה חוזר לקבלם. הובהר לו שמיטלטלים הרבה משלו שמורים בבית-הכריכה, זה ימים שבועות וחודשים. עתה, שמחר עתידים לצבוע את הבית, עליו לארוז את כל מיטלטליו ולהוציאם, פן יאבדו או יתלכלכו. המספר בא בטינה כלפי עצמו על שעליו להיטלטל עתה עם כבודה גדולה כזו. עתה הוא קושר את כל ספריו ומיטלטליו בחבל, העשוי ממשיחות קצרות שחיברן זו בזו, עד שהחבל כולו ניכר בקישרי-קשריו. כשהבילתו הגדולה עמוסה על כתפו הוא יוצא לדרך ודומה עליו שהיא בולעת את כל ישותו וצילה מתראה כשד מבעית. באמצע הדרך נתפרקה החבילה והוא נותר כשחבל-קישרי-הקשרים לבד על כתפו וכל החבילות פזורות ארצה. מסביבו אין איש שיעזור לו. בינתיים התחילו יורדים גשמים. הסיפור מסתיים בהלך-נפש סתמי ובמראה-עיניים מקרי: הוא מבחין בשני אנשים הרצים בגשם, שלפחות אחד מהם, אם לא שניהם יחד, הוא ממכריו שהוזכרו לעיל, יוסף אייבשיץ ושמואל עמדין.

בקוויה הכלליים ניתפרשה עלילה זו על ידי ברוך קורצווייל, ברם, גם לאחר דבריו עדיין ניצבים אנו בפני כמה תמיהות: 1. ישיבתו של עמדין בין עננים — מה פשרה? 2. אנקדוטת הגשמים היורדים, מה תרומתה לסיפור? 3. מה פשר שני האנשים הרצים בגשם, אייבשיץ ועמדין? תמיהות אלו וכיוצא באלו, שלא הוסבה להם תשומת-לב מספקת, הן שמצביעות על הצורך לשוב ולהפוך פעם נוספת בגופם של דברים.

7 ב. קורצווייל, מסות על סיפורי ש"י עגנון, שוקן תשכו.

ב. הקונצפציה הבסיסית: ליכוד מול התפוררות

הקונצפציה הבסיסית של הסיפור בנוייה על צמד ניגודים, ליכוד והתפוררות, בחינת פונקט וקונטראפונקט העוברים בגלים-גלים ומבריחים את הסיפור כולו. כבר בפתיחת הסיפור נגלית ראשיתו של המהלך הדיא-לקטי הנירקם לפי שני קטבים אלה: "טוב היה אילו שמתי חפצי בילקוט" (186) מצד אחד, ומאידיך אין המספר נוהג כפי שטוב היה אלא אורז את חפציו אריות-ארעי.

קוטב הליכוד עצמו נרמז באופנים שונים: ליכוד על נוסח "בית-כינוס" שהוא מחוזה של אייבשיץ וליכוד אחר על נוסח "בית-כריכה" שהוא מחוזה של עמדין והמספר, ובמקביל ליכוד על נוסח ישיבה "בחבורה" המצוי אצל עמדין וחבריו.

מבחינת קווי-הרצף-הסיפורי, חותך נושא הליכוד את הסיפור לשניים; ליכוד מיטלטליו של המספר מתקיים בגיזרה הקידמית-אמצעית של הסיפור, לעומת התלכדותם של המכרים, אייבשיץ ועמדין, בגיזרה הסופית שלו. במשמעות עניין זה עוד נשוב להורות.

לעומת האופנים השונים של הליכוד, מופיעים אופנים שונים של התפוררות במישורים שונים של היצירה. במישור האישי מסופר לנו שהמספר עזב את ביתו והוא מתכונן ללון בעיר. חשיבותה של נקודה זו מובהרת עם שמשוים סיפור זה לסיפורים אחרים של עגנון, שגם הם מתרחשים בזמן שהמספר נעתק מביתו בודד בלי אשתו וילדיו, (עיין "הנרות", "פת שלמה", "עידו ועינם", ועוד). כבר עמדתי על כך בניתוח הסיפור "הנרות" שאינטרגנום זמני זה תואם את האופי החלומי האל-זמני של כמה מסיפורי עגנון (ובייחוד סיפורי ספר המעשים), אופי המציג את האירגון והסדר של הסיפור כבעייה שהפיתרון הסיפורתי השיגרתני אינו מספיק עבורה. יש באינטרגנום הזמני כדי חריצת המיסגרת החיצונית המקובלת ופלישה אל עולם-המעמקים של המספר.

במישור הדמויות באה ההתפוררות לידי ביטוי על ידי פיצולו של האני המספר לשתי דמויות, דבר שנעמוד עליו בהקדם. ואילו במישור המשמעותי מסמנות החבילות המתפרקות את מומנט הקונטראפונקט. תמונת

החבילות והחבלים היא התמונה המרכזית בסיפור ותוקדש לה תשומת לב מיוחדת בדיון שלהלן.

ג. הדמויות: התפצלותה של דמות-תשתית

בתיאור דמויות יוסף אייבשיץ ושמואל עמדין אני יוצא מן ההנחה שהעלה קורצווייל⁸, שיש כאן דמות-תשתית אחת, המספר, המתפצלת לשתיים. השמות יוסף ושמואל יש בהם מעין עדות חותכת לכוונתו זו של הסופר.

תפקידנו יהיה לנתח את הדמויות בחייהן המפוצלים דווקא, מתוך מגמה להבין את הקונפליקט הפנימי של המספר. קונפליקט זה, תרומתו רבה להבנת מוטיב ההתפוררות. בריקעו האחורי של הקונפליקט האישי מצוי דגם הקונפליקט ההיסטורי, שבין ר' יונתן אייבשיץ ור' יעקב עמדין, בעלי המחלוקת הידועה; שהרי משני אישים אלה, לא פחות משמואל-יוסף עגנון עצמו, קיבלו הדמויות הנידונות את שמותיהן.

קונפליקט זה מהווה סימן ראשון בסיפור להתפוררות האני, המתוארת מאוחר יותר באמצעות החבילות. כדי לעקוב אחרי מהותו של הקונפליקט יש לברר את משמעות קטביו, היינו, את משמעות הדמויות אייבשיץ ועמדין. אף יתברר שהמקומות השונים שבהם מופיעים השניים, יש בהם כדי משמעות סימלית שבירורה תורם להבנה מלאה יותר של הסיפור.

אישיותו של אייבשיץ עומדת בסימן של ניגוד בולט לאישיותו של עמדין: „משנתערטלו עיני מן הערפל ראיתי את יוסף אייבשיץ... והואיל שהוא קטן ממני בקומה, דומה הייתי עלי כאילו אני סוכך עלי... אזניו אדומות היו מרוב התאמצות להאזין ולהקשיב... ואל תתמה, שבאותה שעה הרצה זקן האומנים על כל מה שנתחדש בדורו, ואייבשיץ הרי ביקש לעמוד על טעמם של חידושי הדור“ (186) (ההדגשות שלי). קטע זה ספוג נימה לגלגנית-קומית כלפי אייבשיץ שיסודה בתיאור העקמני: אדם קטן קומה שסימני-הגודל היחידים הבולטים בו הם אזניו האדומות, שכך הן מרוב מאמץ לשמוע את חידושי-הדור. ההערה על ערפלי-הסיגירות שבעדו צצה ועולה דמותו זו של אייבשיץ היא מומנט מסייע לתיאור הקומי. זה מחד.

⁸ שם, עמ' 140.

ומאיך יש בערפל זה מעין פונקט, המחריף ניגודו לקונטראפונקט של העננים, שמתוכם מתגלה עמדין על הגבעה.

הקטע מגלה שתי נקודות נוספות: 1. המספר „סוכך“ על אייבשיץ, משמע, הוא מכיל אותו בקירבו. הרי זה אישור נוסף לעובדת התפצלות הדמות שהוזכרה לעיל. 2. אייבשיץ מייצג את המגמה לחדשנות (מודרניזם) הפועלת במישור החברתי-אומנותי והפולשת באמצעות דמותו של אייבשיץ, שהוא צד אחד של נפש המספר, למישור האישי. הנטייה למודרניות מהווה, איפוא, אחד הקטבים של הקונפליקט. מהו איפוא הקוטב הנגדי בשדה-יחסים זה, המסתמן וודאי באישיותו של עמדין?

המעבר מבית-הכינוס לתיאור חבורתו של עמדין אוצר בתוכו שינוי קוטבי בהתייחסות: אנו עומדים על כך כבר מן השורות הראשונות של התיאור: „לקחתי עצמי כלפי שערי חסד וירדתי לתוך הבקעה שמאחורי הבתים ומשם עליתי לגבעה שחולשת על הבקעה“ (ההדגשות שלי). הסופר משתמש כאן בפעלים ובשמות בעלי גוון סמלי לציון ההבדל בין שתי הדמויות: סמיכות השימוש של הביטויים „שערי חסד“ ו„עליתי לגבעה החולשת על הבקעה“ לתיאור מקום ישיבתו של עמדין מלמדת על הערכה-עולה שרוחש המספר לדמות זו.

בהמשך הסיפור מתאר המספר את עמדין כמי שיושב על גבעה מכוסה ענני-שמים. סממניו של תיאור זה אומרים דורשני. תיאור העננים⁹ ה„עומדים למטה מן הרקיע כשהם נוטים על האילנות הנמוכים שבגבעה... ועשו עצמם כמין סוכה“ (ההדגשה שלי), מזכיר את הענן שבמישכן. אולם הסופר אינו מסתפק בזה וממשיך לטוות את תיאורו מתוך הזקקות לתמונת-רקע זוהריות: „בתוך הסוכה ישבה חבורה של בני אדם וביניהם שמואל עמדין... אותה שעה היה יושב ודן בדבר שעדיין אין לו דורשין אבל יחידים התחילו מרגישים בו. כיוון שראני בירך אותי ועשה לי מקום על ידו וחזר ודיבר וגילה סתומות כמפורשות“ (187) (ההדגשות שלי). הביטויים „חבורה

⁹ תיאור עמדין בין עננים הוא וואריאציה של נושא ההתעופפות שב„עידו ועינים“ בפירושי לסיפור שם דרשתי את ההתעופפות לגנאי כסמל של התנפחות-האני וניתוקו מן המציאות. אולם כאן אין אפילו נימה דקה של ביקורת בתוך התיאור הנשגב.

של בני אדם, "יֹשֵׁב וְדוֹן", "דָּבָר שֶׁאֵין לוֹ דוֹרְשִׁים", "יְחִידִים", "סְתוּמוֹת", הם ביטויים מתורת הח"ן, בגילוייה הראשונים שבתלמוד והמאחרים יותר שבזוהר; מתוך שינויי ההוראה המקורית של הביטויים ואירגונם לסדר תחבירי חדש, רותם אותם הסופר לרצף הסיפורי המילגוויי מחד, ומאידך משאיר לנו פתח לדרוש אותם לצד מילבר כִּאֲסוּצִיָּאִיוֹת המעלות זיכרי מקורות. אישיותו המיסטית של רשב"י מסתרת מאחורי התיאור ומעצבת את הקוטב העמדיני כנגד הקוטב האיבישיצי: הנישגב מול הקומי, העבר ההיסטורי מול מגמות החדשנות. בזאת מובהר אופי הקונפליקט שבנפש המספר.¹⁰

אף המקומות שבהם שוהים אייבשיץ ועמדין, בית-הכינוס ובית-הכריכה, יש בהם כדי להסביר את אישיות מבקריהם. בית כריכת הספרים יש בו מומנט של פנימיות, שקט, יציבות וקביעות, דהיינו, מומנט-היבשה שבסיפור "האבות והבנים". ולעומתו בית-הכינוס, למרות השם, יש בו מומנט של התפוררות: היצוניות, המולה, תנועה מתמדת ועירעור — מקום-המוני של דוחקים ונדחקים. הרי זו תיקובלת למומנט הים (האזונייה, המיטלטלים, הגלים) שבסיפור "האבות והבנים". אבל בניבדל מן הסיטואציה ב"האבות והבנים", בו איזור הים הוא האיזור הבילעדי של העירעור, כאן התחילה התפרקות הקשרים דווקא בבית-הכריכה, באיזור היציב, כאילו בא הסופר ללמדנו שהמשבריות דהשתא החלה פוקדת את הבית מתוכו פנימה.

ניתוח הדמויות ומקומותיהן מביא לסיכום הנוכחי: אייבשיץ מסמל את התפיסה השיטחית של העולם (הידושי הדור הם עכשוויים, נטולי מימד עומק היסטורי) המזוהה עם המודרנית, ואילו עמדין מסמל את התפיסה השורשית (חתייה לעומק ההיסטורי וחשיפת סתומותיו) המזוהה עם

¹⁰ הביטוי "סתומות" ראוי לתשומת-לב יתירה; מקורו ב"חכמה סתימאה", היינו, כתר דאצילות, הניתפס כיסוד האלוהי המובהק שבעולם. יסוד זה מייצג את הקוטב המטאפיסידי של המציאות כנגד הקוטב הסקולארי-מודרני של "הידושי הדור". קוטביות זאת פועלת במישור התרבות האנושי-כללי לא פחות משבמישור הפנים-יהודי. וראה אבות דרבי נתן, מהד' שעכטער, ניוירוק תשה, נוסחא ב', פרק לו: "הגסתרות לה' אלוהינו וכו'".

המסורתית.¹¹ המספר שמואל-יוסף מקפל בתוכו את שתי התפיסות כאחת וקונפליקט העבר מול ההווה מביא לעיצוב מפוצל של הדמות. נידמה שזה פישרה של התפוררות ה"אני" המתוארת בהמשך הסיפור בתמונת החבי"ל.¹²

ד. חבילות וחבל כסמלים מיטאפיסיים

החבילות בתור סמל מיטאפיסי, יש מי שיטען שאין לדחוק בו על מנת להוציא משמעויותיו עד תום. כללית מהוות הן סמל עמום לאירועי החיים ופגעייהם, סמל יוצר אווירה בעלת אופי סוגסטיבי-כללי: החבילות הן רצף של תחושות-משאוי ותו לא. על האדם להמשיך בנשיאתם אם רצונו להמשיך לחיות. והנה ניכנס יום הגשמים, זמן שאין עוד כוח להחזיק בחבילה הגדולה בקישוריה.

ברם, בגלל עניינים שיוסברו מיד, אני נוטה לתור אחר משמעות סמל החבילות ולדרוש את מידת הסתמלותו במישורים הפרטי, הלאומי ואף הכלל-אנושי.

נדמה שהמספר עצמו מעיד על החבילות שהן חלקים חלקים של ה"אני" בחינת מצבור של זמן: "שם היו מונחים מטלטלי שהבאתי היום ושהנחתי לפני ימים ולפני שבועות ולפני חודשים" (187). והנה, מטבע

¹¹ בסיפור זה נישמרת העמדה הסטריאוטיפית המקובלת על מבקרי עגנון; המספר מתייחס בחיוב אל הקבוע שבדורות (עמדין) ובשלייה כלפי החדש והתובע שינויים (אייבשיץ). ברם, אין כאן חוקיות אלא מקרה שהרי לגבי "עידו ועינים" הראיתי כיצד גישה סטריאוטיפית זו הכשילה את הביקורת.

¹² ניתן לפרש את התיאור העמדיני מתוך אספקט אחר, של יחס הסופר לאמנותו. המספר שהוזמן לכינוס האומנים וודאי אומן הוא; בבית-האומנים לא הסבו לו תשומת-לב יתירה שהרי היו דנים בחידושי הדור והידושים אלה לא ניכרו כנראה באמנותו. לעומת זאת מהווה תיאור עמדין את קוטב-המישאלה שיום יבוא ויגלו סתומות יצירתו ויחפשו את צידיה העמוקים הסמויים: "אותה שעה היה יושב ודן בדבר שעדיין לא היו לו דורשים אבל יחידים החלו מרגישים בו" (187). מבין השיטין אתה למד שדעתו של עמדין היא בעלת תוקף מוחלט לעומת התרשמות-התם של אייבשיץ שז'אנר חולף היא. אם נסכים לפירוש זה נמצאנו נימונים על ידי הסופר שהתשתית היהודית המיסטית של יצירתו עדיין מצפה לגאולה, שהרי הקטע המתאר את עמדין רווי ברמזות ובביטויים מדרשיים-קבליים. אספקט זה של פירוש ייקרא "היחס התוך-יצירתי" להבדיל מן "היחס הבין-סיפורי".

ליכודם של חלקי הזמן, שאין הם מקבלים משמעותם רק בתחום הריאלי-היסטורי, כי גם במישור המיטאפיסי. אם תרצה יכול אתה לקוראם בשמות המסורתיים כמצוות ומעשים שעל האדם לתת עליהם את הדין — "ודאי יבקש זה ממני שכר על כל חבילה וחבילה" (188). ואם תרצה יכול אתה לראותם כנשמות-בני-אדם שפיקדון הם ביד גוף-בעליהם בעולם הזה. את הדימוי של חבל עשוי קשרים וחלקים שאל הסופר משני קטעי מקורות המשלימים זה את זה. הראשון בבראשית רבה, צג, ג האומר: "ויותר שהיה קוהלת חכם עוד לימד דעת את העם, ואיזן וחקר תיקן משלים הרבה. רב חנינא אמר: לבאר עמוקה מלאה מים והיו מימיה צוננין ויפין ולא היתה בריה יכולה לשתות הימנה, בא אחד וקשר חבל נימה בנימה ודלה הימנה ושתה. התחילו הכל דולין הימנה ושותין".

הקטע השני מקורו בספר החסידי "יושר דברי אמת" (מונקין), שנת דרך אמת, עמ' י"ז) לר' משולם פייביש מזבארני. הקטע (מיוסד על משנה שבת, ו. ט: "הבנים יוצאים בקשרים ובני מלכים בזוגין וכו'"), עיין פירוש הרע"ב) אומר: "ור"ל אותם הנקראים בנים שיש להם מדריגות נשמה, נוספת על הנפש והרוח שבהם, והם מקושרים במחשבתם לבורא ית"ש, אזי להם מותר לצאת אפילו בשוק לפרקים בעת הצורך להם, כיוון שהם מקושרים לבורא ית' מאד לא יפסיקוהו עוברי דרכים¹³ מדביקותו, וזהו הבנים יוצאים בקשרים ר"ל בהתקרבות הבורא שבמחשבתם וכו'", (ההדג-שות שלי).

מן המדרש אנו לומדים שקשרים הם סימניה של תורה; רק בהיות חלקי תורה מקושרים ואגודים זה בזה נמצאת עומד על סודה של תורה. ישותה של תורה נתפסת בהויתתה השלמה ולא בקיטועה. ברם, הלך החסידי מכריע יותר לגבי משמעות הסיפור. לפי "יושר דברי אמת" קשרים הם תוארים לדבקות האדם בבורא. הוסף לזה כל שדרשו חז"ל בנושא הקשר ("קשר של קיימא", "קשר של תפילין" — שבת קיג, א; מנחות לה, ב ולח, ב בהתאמה) ונמצאת למד על רקע צמיחתו של דימוי הקשרים שבסיפור ועל משמעותו המיטאפיסית-דתית.

¹³ זה שורשו של מטיב הסטייה מן הדרך שב"פת שלמה" (מר גרסלר) ובסיפור "הנרות" (אפרופו).

משמעות זו הבנוייה בתחום הצר של ה"אני" הפרטי, הנושא ונותן בינו לבין עצמו, מטבע ברייתה מתרחבת ומרמזת לאופי חייה של האומה כולה (אם לא של תרבות האדם כולה) שההיסטוריה שלה מעמיסה עליה, אירועים או הלכות, או שניהם כאחד, עד שצמיחה זו של הזמן יש בה מידה של גורגונה מצמחת ראשים ללא הפוגה, שאי אתה יכול לשלוט בה.

התהליך השדי של הזמן מתואר בהדרגה עולה. תחילה מתאר המספר שלושה שלבים של חוסר נחת מן החבילות, היונק מאימת אי-ממשותם של החיים. אחרי כן בא התיאור הגרוטסקי-שדי של החבילה ולבסוף מופיע מומנט האבסורד.

בשלב הראשון — "קפץ עלי רוגז, שבשביל פיסה של חבל שלא קשרתי בו כל חבילותי כאחת יבקשו ממני מי יודע כמה" (188), כביכול קרוב הוא יום הדין-וחשבון עד מאד. בשלב השני מובע חששו של המספר לאובדן חירותו האישית: "מי שאינו מטופל בכלים פנוי הוא לעשות כל מה שלבו הפץ" (שם). רק בשלב השלישי גואה הפחד שמא האירגון המהודק של הדברים מצועף הוא ומבעדו משקיף האין בליגלוגו המחריד: "עומד אני בין כלי... ומהרהר בלבי, אימתי הוצרכתי לכם ואימתי אצרך לכם. והם מונחים להם ומעלים על עצמם צל, צל מעובה ומתעבה, ואם אין ממש בצל, ממש יש בבעלי צללים" (188).¹⁴

בדרך אירונית ציין המספר, שבו בזמן שחבילותיו מתפרקות מקשריהן ניקשרות אצבעותיו זו בזו בלא תנועה: "אפילו הספרים שהיו מעוטפים ומקושרים ניתקו עצמם ממשיחותיהם ונקרע הניר שעליהם ונשרו" (188), ולעומת זאת "נתרשלו ידי ונתקשרו אצבעותי כאילו קשרו אותן בחבלים" (שם).

אותה שעה עולה ומזדקר גוף החבילה מעל ראש בעליה ומתראה כצל הזה נטול-הראש. קו דק מבדיל בין ראיית החבילה האגודה באספקט החיובי (אירגון הדברים) ובין התפיסה ש"כחבילה כן צלה... הוא מבעית כשהוא מעובה ונטול ראש" (189). כל סימניה של הגרוטסקה חברו בתיאור

¹⁴ תחושה אִקוֹסְמִית זו חוזרת גם ב"עידו ועינים"; שם מכנה המספר את הדמויות הסובבות אותו בשם "צללי לילה".

זה שהמגוּחֵךְ שבו משולב בדימוני: "עלה המשאוי למעלה מראשו של נושא ונכנס ראשו במשאוי" (שם).

הצמיחה השדית של החבילה מוליכה במישרין להתפתחות נוספת; עם שהחבל ההיסטורי אוגד את קיטעי ההיסטוריה כולם, הנה מתגלה הוא כישן וחלש ואין עוד בכוחו לשאת בחיבורים — "החבל ישן היה ומקושר קשרים קשרים" (189). הדימוי המדרשי-חסידי מתגלגל בדימוי דימוני קיצוני. אין החבל יכול עוד לעמוד בתביעת אירגונם של הדברים בעולם חדש. ישן הוא.¹⁵ על כן מתפוקק הכל וכורע, האיש ומשאוי (התפוררות הבעלים מסומלת על ידי התפוררות קניינו), ובהיות שה"אני" הפרטי הוא מצבור של זמן, לא פחות לאומי-היסטורי משהוא אישי, הרי באישיות המספר מתלכדים שני האניים, הלאומי-היסטורי והאישי, והתפוררותו של האחד תלויה בהתפוררותו של השני. משבר-הפרט משולב, איפוא, במשבר-הערכים הכללי של התקופה ושניהם כאחד מסומלים על ידי דימוי החבילות והחבל, צופים פניו של כאוס חדש המתואר כמבול של גשמים.

האסקלציה של המצב האירוני הולידה את הגרוטסקה; האסקלציה של הגרוטסקה — את האבסורד. החבילה נתפרקה אבל החבל הישן נשאר בלתי מפורר, כאלמנט מחבר בודד ללא החומר הזקוק לחיבור. הרי זה כאילו נותרה הגשמה ללא גוף, בחינת ספיריטואליזם ללא מעשה. נמצאנו למדים שגשמה זו, כמו החבל, אף היא עשויה מחלקי-חלקים ומקישרי קשרים. ברם, מצב הגשמה-בלתי-גוף מעמידנו בפני המצב הקמאי מחד, ובפני מצב האחרית מאידך: הטרומ-לידתי זהה לפוסט-מורטם. תנועת האסקלציה הנזכרת מוליכה, איפוא, ליום הגשמים, הוא יום הדין.

היהיה יום-הדין יום-המוות במובנו הפשטני, או יום חשבון נפשה של תקופה, במישור האישי או הלאומי-כללי, שעם חיתומה נוצר הסיכוי להתחדשותה של תקופה אחרת? האם המעבר מתקופה לתקופה מצויד בחותמם של חיים ומוות או שאין להסתפק באיכלוס מחזור הזמנים בשני

¹⁵ המשבר מתחיל בבית-הכריכה עם "חידוש"; צובעים אותו מחדש והמספר נאלץ להוציא את הפציו ולעורכם באירגון-חדש. מוטיב הצבע, כמציין שינויים היסטוריים, מופיע גם ב"עידו ועינים", שם משנות אותיות-הסגולה את גוניהן.

מושגים אלה בלבד ויש לצרף אליהם את השלישי, כאלמנט בלתי-נמנע, — הלידה-מחדש?

ה. מיבנה והתפתחות העלילה: פרספקטיבה נפתחת וניגרת כאחת

בשני קווים של פרספקטיבה זורם הסיפור אל מוקדו, שהוא סופו. אל סיטואציה-הגשמים. התבנית הכפולה של פרספקטיבת-הדמויות המצטמצמת (ליכוד-הדמות) ופרספקטיבת-הערכים המתרחבת (התפוררות-החבילות) דומה לתבנית "האבות והבנים", הכונסת את התפוררות הקשר הרוחני בין הדורות עם אימוץ הקשר הפיסי ביניהם. הקו העולה ויורד כאחד שהיגחה שם את הסופר שליט גם בסיפור "קשרי קשרים" מתוך ואריאציה הנכפית על הסופר, מכוח אופיו האימנטי המיוחד של הסיפור. כל אחד משני הסיפורים מקיים מתח וורטיקאלי ניגודי שבין שמירת קשר ובין שיברונו. סיטואציה דומה זו, המאכלסת את שני הסיפורים, מעידה עדות נוספת שזהותם אינה עניין צורני בלבד אלא פולשת גם למישור המשמעותי.

מומנט הגשמים שהוא מוטיב המים, הריהו נקודת-קשר בין סיפורנו לבין "האבות והבנים" ובין שני סיפורים אלה לסיפורים "הנרות" ו"ביער ובעיר". כמו בסיפורים "הנרות" ו"האבות והבנים", כך גם בסיפור "קשרי קשרים" הסיטואציה האחרונה מסמנת את התערערות מעמדו של ה"אני" נוכח המציאות הישנה המתפוררת ונוכח המציאות המודרנית הגואה, וכמו בסיפור "ביער ובעיר" גילומו הווגטאטיבי-קמאי-כאוטי של האדם בא על ביטויו בתיאור הגשמים. ברם, ב"קשרי קשרים" מוטיב ההתפוררות כה מכריע עד שמן הנימנע הוא שלא לזהות את יום הדין והמוות עם יום הגשמים.

בחינה שלילית בלעדית של יום הגשמים תימצא לה אחיזה בסיפור אם נבחין רק באספקט אחד של הכאוס, הוא אספקט ההתפוררות ונתעלם מאספקט אחר שלו. ברם, המתבונן באופי הכאוטי כפי שהוא במילואו, מוצא שטיבעו של הכאוס הוא מומנט של התפוררות, האוצר בתוכו מומנט של ליכוד: אפשרות של אירגון הדברים בהיערכות חדשה. זו היתה חוקיות-הים, כפי שהתבטאה בסיפור "האבות והבנים". וב"קשרי קשרים" באה חוקיות זאת על ביטוייה באמצעות פרספקטיבת הדמויות: אייבישץ ועמדין,

כשני פניה של אישיות אחת, שבים אל גרענים הקמאי-בראשית והופכים להיות דמות-תשתית אחת. "הגשמים שטיפטפו תחילה טיפין טיפין התחילו יורדים בגבורה. ובתוך הגשמים כמראה שני בני אדם ממהרים ורצים. אני אומר שהם הם יוסף אייבשיץ ושמואל עמדין" (190), אבל מכלל הלאו האירוני-עגנוני אתה שומע הן.

כמו ב"האבות והבנים", בסופו, כן כאן בסוף הסיפור, יום הגשמים מציין את סדר ההיערכות החדשה: שני בעלי המחלוקת רצים יחד, בחינת וילכו שניהם יחדו, שהרי גורל דומה חופה עליהם. (אחדות גורלית זאת של השניים, האין משתמע ממנה במובלע רמו לגורל-האימים של אירופה היהודית שכל בעלי מחלוקת שבה נקלעו לתוכו בשווה?)

היערכות חדשה, היא האספקט החיובי של הכאוס. בהיערכות זו מתברר שהדמויות המפוצלות שבות לאיחודן; כביכול, החומר חוזר ממצב גשמותו אל צורתו ההיולית. התאחדותה של הדמות במצב כאוטי, מה פישרה?

שלושה פשרים ייתכנו, — במישור האישי, במישור הלאומי ובמישור התרבותי-כללי.

במישור האישי יכולים אנו להבין את איחוד אייבשיץ ועמדין כעיונות מחודש בין איש וצילו, בין המודע והתת-מודע; היסוד החשוף שבנפש. הנורמטיבי-מסורתי, מתאחה עם היסוד התת-מודעי, המשברי. איחוי זה צופן בתוכו אפשרויות עשירות המצפות לגילויין.

במישור הלאומי-דתי מוסברת הפגישה בין השניים תוך קבלת הפירוש האישי והעקתו למישור החברתי. דמותו העננית של עמדין מסמלת את עמדת האני המנופח של היהדות המסורתית, עמדה המנותקת מן המציאות הריאלית. לעומתה עומד אייבשיץ כמייצגה של הריאליות העכשווית. מתח היחסים מתקיים כאן בין מי שחי בעננים לבין מי שחי על האדמה, אבל בין ערפילי עשן הסיגריות. ביום החשבון הדתי-לאומי ייהפכו שני קטבים אלה להווייה מלוכדת אחת. איחויים של השניים יש בו כדי עיונות של המודע הקולקטיבי-נורמטיבי עם התת-מודע הקולקטיבי, עיונות שיש בו מצד אחד מסימני אורותיו של המשיח ומצד שני מסימני החוצפה שבעקבות-משיח. לעולם ניתפסים מאוויי התת-מודע המתגשמים בחיים המודרניים

כפגיעה מחוצפת בעמדות הקפואות של ההשקפה הנורמטיבית. ברם, גם כאן, כמו באני-האישי האפשרויות העשירות של המיפגש עם הכאוטי פותחות את שערי הגאולה הלאומית-דתית.

במישור התרבותי-כללי נערכת פגישה בין מימד העבר ההיסטורי ובין ממדי ההווה והעתיד; במישור הזה יביא העיונות למינוח הכרת המופלא והסתום שבעבר, על דרך עמדין, («גילה סתומות כמפורשות» — 187) בחידושי הדור, על דרך אייבשיץ.

בשלושת המישורים גם יחד משתקפת נפשו של המספר-המשורר, בביקורתה ובמאוזויה, בערגתה לחידוש פניה של היהדות ובצפייתה ללידתו הרוחנית של עולם חדש.¹⁶

ה. היחס הבין-סיפורי

כבר הצבענו על כך ש"האבות והבנים" הם הווייה סיפורית אחת, בת שני גילויים. הגילוי הראשון הוא צידה המודע של ההווייה ואילו השני הוא הצד התת-מודעי. במלים אחרות יכולים אנו לנסח זאת כך: "האבות והבנים" הוא המיתוס של ההתפוררות החיצונית (ערכית-חברתית) ו"קשרי קשרים" במקביל הוא המיתוס של ההתפוררות הפנימית, של ה"אני" האישי. הראינו כיצד חלקה האחד של ההווייה פולש לחלק השני וכן להיפך; על כן יכול המיתוס הפנימי-אישי לייצג גם את המשבר התקופתי בגילויי החברתיים-לאומיים וכלל-אנושיים.

בשני גילוייה של ההווייה האחת פועלת תבנית דיכוטומית-אירונית, חוקיות הקבוע וחוקיות המשתנה, פולשת לשתי שכבותיה, באופן וורטי-קאלי, ובכל אחת מהן ממלאת את תאיה הפנימיים, עד כמה שהדבר אפשרי. היא שהינחתה את הסופר בחלוקת הסיפור הראשון לעולם-היבשה ועולם-הים והיא שפיעלה את דמות-התשתית לשתיים, ריבאיון ואייבשיץ. כיוצא בזה עיצבה בסיפור "קשרי קשרים" את שתי הדמויות אייבשיץ ועמדין, מוצריה של דיכוטומיה היסטורית, כמייצגות של המתח הדו-קוטבי שבנפש המספר.

יתר על כן: הדמות הנושאת את השם אייבשיץ, מקבלת אופי פונ-

¹⁶ ראה אריך נוימן, פסיכולוגית המעמקים ומוסר חדש, שוקן, תשכד.

קציונלי שונה בשני הסיפורים, לומר לך שגם הדמות הפרודה והמפוצלת בסיפור אחד, עדיין היא עצמה נתונה, עם הופעתה בסיפור השני, לפיצול דיכוטומי נוסף וכך יכולים הדברים להתמשך עד אין סוף. בסיפור "האבות והבנים" מופיע אייבשיץ בתור האיש החזק, איש ההלכה, המטיל אימה על סביבותיו, ואילו האיש הנושא שם זה בסיפור "קשרי קשרים" מתואר תיאור קומי, וניתפס דווקא כנוטה לחידושי הדור, נטולי מימד העומק ההיסטורי. האם הופעה כפולת-פנים זו של דמות הנושאת שם אחד מקרית או מכוונת? אם אמנם זיקת הסיפורים "האבות והבנים" ו"קשרי קשרים" בת קיימא היא, ניתן לראות בדמותו של אייבשיץ המפוצלת אלמנט אחד מתוך מיכלול היחס הבין-סיפורי.

אם "האבות והבנים" הוא הצד המודע של ההווייה האחדותית ו"קשרי קשרים" הוא צד המעמקים הפסיכיים, נידמה שיש לראות בדמותו הדור-אנפית של אייבשיץ רמז לכפילות אירונית שבה נתון התלמיד-החכם המסורתי, שכלפי חוץ מפגין עמדה חזקה וכלפי פנים הריהו כאותו פקפקן-סתגלן הצמא לחידושי הדור וכפסע בינו ובין תפיסת היהדות כפריסמה של פולקלור מתוקן.

זה הפשר היחיד היכול להסביר את הוואריאציות של השם אייבשיץ, בעיצובן השונה בשני הסיפורים.

ז. סיכום: קטבים המתלכדים בשורשם

הסיפורים "האבות והבנים" ו"קשרי קשרים" היא הווייה אחת כפולת-גוף, בעלת ראש אחד, ומשלמדגו אותם כך, התברר לנו שמוטיב הגשמים בסיפור האחרון, שניתפס בתחילה כנקודה שולית, קיבל משמעות מכריעה להבנת ההווייה המלוכדת. מוטיב זה לא על עצמו בלבד יצא ללמד אלא אף על אופיו הכאוטי של הים בסיפור "האבות והבנים".

ברם, דרך ההשפעה הבין-סיפורית אינה חד-סיטרית. טיבו וטעמו של הים-הכאוס בסיפור הראשון יש בו כדי ללמד על הכוחות הפועלים בכאוס-הגשמים שבסיפור השני. כשם שבסיפור הראשון, החשוף, מציין המעבר מתקופה אחת לתקופה אחרת את ביטול סדר-היחסים הישן ועיצובו

כסדר-עולם חדש, כן בסיפור השני, בן המעמקים, מסתמן מומנט של התפוררות שאחריו עוקב מומנט ההתחדשות והתחייה.

גם פה גם שם דימוי המים מעניק משמעות טראנסצנדנטית למסומל, שהוא החיים עצמם בגאותם ובשיפלים. החיים ניתפסים כמציאות תהליכית שיסודות של צורה והיעדר-צורה משמשים בה בערבוביה. ברם, היעדר לא פחות מן הקיים הוא יסוד מוסד של מציאות זו. הראשית רתוקה לאחרית והאחרית כורכת בעיקבותיה את הראשית. לידה חדשה יונקת את מלוא כוח הווייתה מן הכאוס; דווקא בבלתי-מעוצב טמון סוד ההתחדשות. שיבה אל מצב המים היא, איפוא, שיבה אל הרחם, במובן של חזרה למקורות התהליך היצירי. חזרה זו יש בה מומנט של מוות, אבל גם מומנט של פתיחת מחזור-זמנים חדש. המחשבה התמונית פאראדוקסלית היא, ואינה נחרדת מלחבר כאחת את רעיון המוות ברעיון הגאולה, תוך תחושה חריפה ששניהם מתלכדים בשורשם.¹⁷

לתחושה סינאופטית זו של מחזוריות חיים-מוות-וחיים, יש אפליקציה רבת משמעות בתחום ההיסטוריוסופי-יהודי. ההווה והעתיד ההיסטורי מזדהים עם עבר כאוטי טרום-תרבותי, וכך יכולים לשמש נקודת-מוצא למחזוריות חדשה. אף כי עבר ועתיד נעגנים אחד בשני, אין המספר גורס העתקת העבר כמות שהוא. ערגה אינסופית לעולם חדש, דינמי, בוקעת משני הסיפורים והיא שמספיגה עצמה בכל נימה ונימה שלהם, עד שמתמלא אתה תחושה שניצב הינך מול חזות של גאולה.

¹⁷ ראה J. E. Cirlot, Dictionary of Symbols, N.Y., 1962, p. 268, 345